

De com la literatura pot ser útil a la geografia: Reflexions arran de la lectura d'un llibre

Joan Nogué i Font

Departament de Geografia, Universitat Autònoma de Barcelona

La poesia és tan precisa com la geometria. La inducció és tan rigorosa com la deducció. (FLAUBERT)

Vet aquí el missatge d'aquest excel·lent llibre¹ que aplega tretze assaigs originals coincidents, tots ells, a revaloritzar el paper de la literatura com a font d'exploració de les relacions home-medi. Nogensmenys, no és aquest el primer intent dels geògrafs humanistes en aquesta línia. Els treballs de SEAMON (1976), LLOYD (1977), POCKOCK (1978 i 1979) i TUAN (1978 i 1980) representen alguns dels antecedents més remarcables². Aquest article, tot i centrar-se exclusivament en el comentari de l'obra *Humanistic Geography and Literature*, pretén contribuir a aconseguir un objectiu molt més ampli: el de crear un estat d'opinió favorable a la incorporació en el nostre sistema pedagògic de noves fórmules — en aquest cas la literatura — d'apropament i comprensió de la realitat espacial «viscuda» i «sentida» per la gent.

No és d'estranyar que el geògraf humanista s'interessi per l'escriptor (poeta, novel·lista o dramaturg). Ambdós tenen molts punts en comú, com Douglas C. Pockock intenta demostrar en la seva introducció. La literatura té un missatge universal, una gran capacitat per a captar la naturalesa humana, un enorme poder interpretatiu, creatiu i suggestiu. Tot i la seva gran càrrega d'imaginació, creació, ficció i emoció, la literatura és un mirall, un petit microcosmos de la

¹ POCKOCK, Douglas C. (eds.), 1981, *Humanistic Geography and Literature. Essays on the Experience of Place*, London, Croom Helm, pp. 224.

² Val a dir, també, que fora de la geografia humanística — i posser per influència d'aquesta — s'observa en els últims anys i en determinats cercles un interès creixent per l'estudi de la literatura des d'una perspectiva geogràfica. Vegeu, a tall d'exemple, BRUSA (1978), CENTRE D'ART... (1980), GIBLIN (1978), PICH (1975), SCARAMELLINI (1980).

realitat. A cada època i cada context la literatura crea les bases per a una nova percepció del món i, alhora, ella mateixa és producte d'una percepció, és percepció. Ens permet d'explorar la base experiencial del nostre món i tot un seguit de conceptes fonamentals per a la geografia humanística. De tots ells el que fa de fil conductor en aquest llibre és el de l'*experiència del lloc (place)*: «... des d'una perspectiva experiencial... el lloc es refereix a una àrea limitada, amb una estructura interna distintiva, amb un significat que evoca sempre una resposta afectiva... El lloc físic és "reemplaçat" a través de la nostra sensibilitat per una imatge del lloc, que no és per això menys real» (p. 17). És llavors quan la naturalesa de la nostra relació amb el lloc és clarament experiencial i quan som capaços de captar-ne l'«esperit». En termes d'escala el lloc es pot referir tant a un petit i insignificant raconet com a tot un continent.

La pintura de paisatges, com la literatura, pot ser una font documental importantíssima tant per al geògraf en general (SERENI, 1982) com per a l'humanista en particular (REES, 1982). Denis Cosgrove i John E. Thornes (cap. 2: «Of Truth of Clouds: John Ruskin and the Moral Order in Landscape» ens ho demostren a través de l'estudi de l'obra d'un dels crítics d'art més «geogràfics»: John Ruskin. La importància de la creativitat i de la sensualitat humanes, les íntimes relacions entre la ciència i l'art en la societat, el significat del paisatge per als homes són, entre d'altres, algunes de les lliçons que l'humanista de 1983 pot aprendre d'aquest romàntic del XIX. Ruskin centra gran part de la seva obra en l'estudi dels núvols, perquè creu que aquests condicionen la nostra experiència del lloc i perquè està convençut que els pintors els utilitzen per a expressar metafòricament la relació de l'home amb el seu medi. És a través dels seus escrits sobre els núvols que Cosgrove i Thornes capten la triple concepció del paisatge de què gaudia Ruskin: el paisatge com a font objectiva, com a objecte d'observació «científica» de la realitat; la «bellesa» del paisatge com a encarnació de la revelació divina: «... la clau de la bellesa dels núvols rau en la seva interacció amb els cels infinits» (p. 35); el paisatge entès com una font d'instrucció moral en les relacions entre l'home i la natura. Per a entendre aquesta visió tridimensional del paisatge, cal situar l'obra de Ruskin en el context de la ciència del segle XIX i en les actituds de l'època en relació a l'home i a la societat. La seva creença en el propòsit espiritual i moral de l'art és un atac directe a la política econòmica del moment. Aparentment es mou entre dos pols incompatibles: les lleis «científiques» de la interdependència ecològica i un cert misticisme «anti-científic». És, però, precisament aquesta ambigüitat, junt a la seva crida constant a una necessària harmonia creixent entre l'Home i la Natura, el que fan avui rellevants els seus escrits.

En l'estudi del paisatge que apareix en les obres literàries ens podem trobar amb dos tipus d'enfocaments geogràfics diferents, si bé complementaris: aquells

que prenen la literatura com una pura font d'informació i aquells que donen més èmfasi a l'experiència subjectiva del paisatge en qüestió. Ara bé, segons Kenneth Robert Olwig (cap. 3: «Literature and "Reality": The Transformation of the Jutland Heath») existeix un altre enfocament que «no emfatitza la sensibilitat perceptiva de l'artista individual, sinó el paper autònom de l'art mateix com a fet social i com a mode de comunicació» (p. 48). En aquest sentit l'artista no ens ofereix una percepció diferent de la realitat, sinó una *realitat diferent*: no ens presenta la realitat tal com és, sinó tal com segons ell hauria de ser. És evident que els poetes i els artistes romàntics (Wordsworth, Constable) tancaven els ulls, es negaven a veure el procés d'industrialització i d'urbanització que sofríen els paisatges; es consideraven defensors d'unes qualitats ideals, d'una forma genuïna de veure el món, d'un paisatge que es veia ofegat per l'expansió urbana i comercial. Els termes s'invertien: el món urbanitzat esdevenia una «falsa» realitat, mentre que la «il·lusió» d'un món real idíl·lic era la «veritable» realitat. La transformació del brugueral danès és l'exemple que Olwig utilitza per a il·lustrar la seva exposició. Blicher (1782-1848), el Wordsworth danès, establia constantment una comparació entre el món rural idíl·lic i el desert «salvatge» del brugueral, vist com l'últim reducte d'un passat més ideal. Un altre poeta, Andersen, i un emprenedor enginyer, Dalgas (1828-1894), l'ajuden en la difusió d'una nova percepció d'aquest paisatge: en el brugueral hi hauria les sements de la regeneració danesa, el passat col·lectiu enterrat; restaurant aquest paisatge, es restauraria la societat danesa.

Ian G. Cook (cap. 4: «Consciousness and the Novel: Fact or Fiction in the Works of D.H. Lawrence») reflexiona en el seu article sobre el concepte de consciència. Per al geògraf humanista, com també per al novel·lista, la consciència és el resultat de la interpretació individual del món i per això mateix ambdós s'interessaran per l'experiència individual de la vida, pels valors personals de l'individu, per les seves actituds i pensaments i per tota una sèrie de factors subjectius. Cook analitza el dilema realitat-ficció en l'obra de David Herbert Lawrence, relacionant la seva idealització de la natura i condemna de la indústria amb la pròpia consciència existencial.

Partint de la base que les novel·les i els poemes són clarament elements d'investigació fenomenològica, David Seamon (cap. 5: «Newcomers, Existential Outsiders and Insiders: Their Portrayal in Two Books by Doris Lessing») aplica lúcidament les nocions fenomenològiques d'interioritat i d'exterioritat existencials (extretes de l'obra *Place and Placelessness* d'Edward RELPH, 1976) a dues novel·les de l'escriptora Doris Lessing: *In Pursuit of the English* (1960) i *The Four-Gated City* (1969). Relph investiga la naturalesa del lloc com una experiència i afirma que el nucli experiencial essencial d'aquest és la *interioritat*, és a dir el grau de relació i d'associació d'una persona al lloc: «La interioritat exis-

tencial és la més íntima experiència del lloc, allò que ens permet de comprendre per què el lloc pot ser una dimensió essencial de la vida i experiència humanes. La interioritat existencial és una immersió total en el lloc... La persona esdevé part del lloc i aquest part de la persona». (RELPH, 1976, p. 55). La interioritat existencial comporta una relació persona-lloc molt difícil de descriure, perquè es basa en tota una sèrie de llaços invisibles, en tot un seguit de sensacions i vibracions que permeten captar el «sentiment» o l'«esperit» del lloc, la seva peculiar atmosfera. Per contra, l'exterioritat existencial és una experiència en la qual la persona se sent separada del lloc, alienada d'aquest lloc. És la sensació viscuda pels emigrants de *Pursuit* en arribar a un lloc foraster. És, conclou David Seamon, la sensació provocada per la mobilitat geogràfica i tecnològica del món modern.

Catherine A. Middleton (cap. 6: «Roots and Rootlessness: An Exploration of the Concept in the Life and Novels of George Eliot») desenvolupa un tema paral·lel al de David Seamon: la importància de l'arrelament a un lloc específic. L'arrelament dóna seguretat personal i influeix d'alguna manera en la personalitat de l'individu. Cal tenir present que no estem arrelats tan sols a un paisatge físic, sinó també a un paisatge social, a un paisatge emocional, a un paisatge intel·lectual, a un paisatge temporal. L'article no pretén de respondre a la pregunta de per què la gent es mou d'aquells llocs als quals se sent arrelada; tan sols vol analitzar la idea d'arrelament i desarrelament en la vida i en l'obra de George Eliot (pseudònim de Mary Ann Evans, 1819-1880).

Gunnar Olsson (cap. 7: «On Yearning for Home: An Epistemological View of Ontological Transformations») s'esforça a analitzar el significat real de l'enyorament a través del mètode dialèctic i de l'estudi de la filosofia de les formes simbòliques del semiòtic Ernst Cassirer. L'autor pren com a única referència literària la novel·la autobiogràfica de Werner von Heidenstam (1859-1940), *Hans Alienus*.

La literatura és capaç d'influir directament sobre determinats tipus de turisme. Peter T. Newby (cap. 8: «Literature and the Fashioning of Tourist Taste») ho il·lustra clarament. El País dels Llacs (*Lake District*), a Anglaterra, fou «descobert» des del punt de vista estètic a finals del segle XVIII, moment en què hi ha un canvi d'actitud respecte als atractius del paisatge, moment en què apareix un nou concepte d'estètica provocat pels romàntics, especialment per Wordsworth (1770-1850). Els versos d'aquest poeta ens parlen de l'íntim lligam existent entre l'home i la natura, al·ludeixen a l'«esperit del lloc» i ens suggereixen que no solament el lloc té impacte sobre l'home, sinó que també a través de l'home aquest esdevé quelcom viu i ple de significat. Wordsworth, doncs, crea el clima intel·lectual necessari per a l'aparició d'un determinat tipus de turisme, el *turisme escènic*, dirigit a un públic «selecte» des del punt de vista intel·lectual i artís-

tic. Wordsworth escriu una poètica guia turística del País dels Llacs dirigida exclusivament a aquells que sàpiguen captar l'«essència» del paisatge i adverteix clarament del perill d'una «massificació» del turisme. Scott Fitzgerald, en *Tender is the Night* (1924), consagra definitivament la Riviera francesa com a zona de vacances estiuenques i no d'hivern, com succeïa fins llavors: és el *turisme de platja*. Amb tot, però, fins després de 1945 no comença el veritable «boom» turístic del Mediterrani. És ara quan Lawrence Durrell, contrari al turisme massificat de sol i platja, introdueix una nova moda turística: el *turisme educacional o cultural*. Hom diria que les seves guies van dirigides als descendents d'aquelles «persones amb gust», als quals Wordsworth s'havia adreçat cent anys abans.

La literatura, molt més que el llibre de text, és una mena de calidoscopi de l'experiència humana que el professor de geografia cultural, des d'una perspectiva humanística, pot utilitzar amb profit a classe. Christopher L. Salter (cap. 9: «John Steinbeck's *The Grapes of Wrath* as a Primer for Cultural Geography») n'està plenament convençut i pretén d'analitzar el tema de la mobilitat humana --un dels pilars fonamentals de la geografia cultural-- en l'esmentada novel·la de Steinbeck. I ho aconsegueix sobradament: el fenomen de l'emigració en totes les seves vessants (costos psicològics, condicionaments socials, canvis en el paisatge...), les formes d'assentament, els sistemes econòmics i el dualisme cultural, la tecnologia del transport i el canvi social són, entre d'altres, les lliçons que el geògraf cultural pot extreure de la narració de John Steinbeck.

Les aportacions de William J. Lloyd (cap. 10: «A Social-literary Geography of Late-nineteenth-century Boston») i de Howard F. Andrews (cap. 11: «Nineteenth-century St. Petersburg: Workpoints for an Exploration of Image and Place») segueixen un mateix fil conductor: l'anàlisi de la novel·la urbana, referida a Boston en el primer cas i a Sant Petersburg en el segon. La novel·la urbana neix com una font important d'expressió literària just en el moment de més ràpida expansió i creixement de les ciutats. El seu estudi, doncs, pot il·luminar una dimensió important dels orígens de l'actual sistema de vida i pensament urbans.

L'obra de George Crabbe s'aparta de la dels seus contemporanis. No era, de fet, un romàntic, sinó un naturalista i un realista. Tot i això, aspectes com la seva evocació del lloc i la projecció d'experiències emocionals sobre els símbols del paisatge (en la seva obra un canvi de paisatge expressa un canvi en l'estat d'ànim) tenen un gran interès per al geògraf humanista, segons Hugh C. Prince (cap. 12: «George Crabbe's Suffolk Scenes»).

Evangeline i John H. Paterson (cap. 13: «Shropshire: Reality and Symbol in the Work of Mary Webb») es pregunten per què el novel·lista busca sempre un lloc real, una àrea coneguda per a situar una acció sovint irreal i fictícia. En l'anàlisi de l'obra de Mary Webb hi troben les tres raons que justifiquen aquest fet: *autenticitat* (l'escriptor té necessitat, sovint, d'escriure sobre la seva pròpia

experiència de la vida, i aquesta experiència va sempre lligada a una àrea «viscuda», *identitat* (necessitat de caracteritzar, de distingir, de donar una identitat a la zona descrita, cosa difícil de fer si no es coneix personalment), *simbolisme* (concepció d'un espai mítico-màgic en el qual totes les coses tenen un significat per si mateixes i on els llocs particulars esdevenen símbols).

Amb aquest llibre la geografia humanística dóna una mostra més de la seva capacitat d'imaginació i d'originalitat. L'anàlisi fenomenològica de la literatura obre al geògraf un camp d'infinites possibilitats i demostra a qui encara no ho volia creure que l'enfocament humanístic no solament té un cos teòric cada cop més ben formulat, sinó que pot tenir, i de fet ja té, una clara aplicació empírica.

BIBLIOGRAFIA

- BRUSA, C., 1978, «La Varese di Stendhal», *Lombardia nord-ouest*, 1, pp. 3-11.
- CENTRE D'ART, ESTHÉTIQUE ET LITTÉRATURE. 1980, *Le paysage normand dans la littérature et dans l'art*, Paris, Presses Universitaires de France, pp. 310.
- GIBLIN, B., 1978, «Jules Verne, la géographie et *L'île mystérieuse*», *Hérodote*, 10, pp. 76-90.
- PICH, E., 1975, «Littérature et paysage», *Colloque sur la Perception des Paysages*, Centre de Recherches sur l'Environnement Géographique et Social, Lyon, pp. 1-11.
- POCOCK, Douglas C.D., 1978, «The Novelist and the North», *Occasional Publications*, 12, University of Durham.
- POCOCK, Douglas C.D., 1979, «The Novelist's Image of the North», *Transactions of the Institute of British Geographers*, 4, pp. 62-76.
- LLOYD, W.J.; SALTER, C.L., 1977, «Landscape in Literature», *Resource Papers for College Geography*, Association of American Geographers, 76-3.
- SCARAMELLINI, G., 1980, «Natura, uomo e società in relazioni di viaggio del secolo XIX» in Geipel, Robert, *Ricerca Geografica e percezione dell'ambiente*, Milano, Unicopli, pp. 199-235.
- SEAMON, D., 1976, «The Phenomenological Investigation of Imaginative Literature» in Moore, G.T.; Golledge, R.G. (eds.), *Environmental Knowing: Theories, Research and Methods*.
- SERENI, E., 1982, 5a. ed., *Storia del paesaggio agrario italiano*, Bari, Laterza, pp. 500.
- TUAN, Yi-Fu, 1978, «Literature and Geography: Implications for Geographical Research», in Ley, David; Samuels, Marwyn S. (eds.), *Humanistic Geography. Prospects. Problems.*, London, Croom Helm, pp. 194-206.
- TUAN, Yi-Fu, 1980, *Landscapes of Fear*, Oxford, Basil Blackwell Publisher, pp. 263.
- REES, R., 1982, «Constable, Turner and views of nature in the nineteenth century», *The Geographical Review*, 72-3, pp. 253-269.
- RELPH, E.C., 1976, *Place and Placelessness*, London, Pion.